

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Tel'fy Ivántól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. *Tel'fy Ivántól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Türkányi J. Belától.* 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szass Karolytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akademiánk feladása. *Toldy Ferencztől.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Fambéry Arvántól.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei, a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel 1 k 20 f. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 k 20 f. — 5. Szenczei Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Samueltól.* 40 f. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mitray Gabor* 1. tagtól. 20 f. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szass Karoly* 1. tagtól. 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* 1. tagtól. 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonóriselmi szók értelmezéséhez. *Finlay Henrik* 1. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményvei és a hét-szigeti görög népnyelv. *Tel'fy Ivan* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Éthikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* 1. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második köziés. IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamoknál. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* 1. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. *Gr. Kuun Geza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Aron* 1. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenassy Sándor* 1. tagtól. 60 f. — XI. A defterekről. *Szilády Aron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szavarenyi Józseftől.* 20 f. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus. Törzslátatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Samuel* 1. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Csérei János Barczai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Karoly* 1. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* 1. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. *Vadnai Karoly* 1. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Finlay Henrik* 1. tagtól. 20 f. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* 1. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső 1. tag felett. *Riedl Szende* 1. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldsiker Ignác* 1. tagtól. 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* 1. tagtól. 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Geza* 1. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai di'orthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentátorok Virgilius Aeneide II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Samuel* 1. tagtól. 80 f. — II. szám. Bálint Gábor jelentése Orszországról és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálýmik dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományoknak művelése hazánkban. Székfoglaló. *Bartalus Antal* 1. tagtól. 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* 1. tagtól. 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldsiker Ignác* 1. tagtól. 40 f. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* 1. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfőnök 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* 1. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókrol. *Fogarasi Janos* 1. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* 1. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es-igékről. *Barna Ferdinand* 1. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gabor* 1. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k.** I. szám. Nyelvészeti hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Samuel* 1. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangnyelvről a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mor* 1. tagtól. 30 f. —

UZAKÓ ZSIGMOND

ISMERETLEN DRÁMAI KÖLTEMÉNYE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

VADNAY KÁROLY

RENDSZES TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

FRANKS-TÉRSÜLET NYOMDÁJ.

Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye.

Vadnay Károly rendes tag székfoglaló értekezése.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1900. november 5-én tartott ülésén.)

A magyar drámaírók közt nincs, ki az életet, az embert sötétebb színben látta és festette volna, mint Czakó Zsigmond. S különös jelenség, hogy ezt a sötétben látó szinpadai költőt mégis a század legvérmesb hevületű évtizedének közepén tapsolta, ünnepelte a színházi magyar közönség, noha a kor sajátos nemzeti eszmeinek hangot nem adott s az egyre erősülő magyaros szellem közösségébe is alig tartozott egyébként, mint azzal, hogy merész bizarrságait magyarul írta. Az ünnepeletés magyarázata nem is lehet egyéb, mint az, hogy e termékeny időben kiváló tehetségek majd minden téren meglepőleg mutatkoztak, az újonnan feltűnő drámaírók: Czakó Zsigmond, valamint a «Brutus és Lucretia» című német dráma megírása után hozzánk került Hugó Károly költői értékét is sokan egész izgalommal törekedtek túlesigázni, műveiket némelyek égig emelni, gondolva, hogy ezzel is csillagosabb lesz a magyar ég. Csillagokká azonban nem tehetők, mert e zajosan tapsolt termékek csak a mesterséges tűzijátékok kápráztató szikrázásával s nem égi testek maradandó fényével bírtak és szerzőik nem is a nemzeti lélek éltető forrásából merítették erőt, hanem kozmopolita áramlat kölesönfényében jelentek meg szinpadunkon.

Olyan búskomor és egyoldalú világnézet, minőt Czakó Zsigmond «Leona» egyik alakjával hirdetett, hogy a világ csak szenvedő lelkek «kórháza», nem mehetett a magyarság heves vérebe, mert ha nemzetünk hajlandó is a búsongásra, rossz napokban pedig a hamar-csüggedésre, természetétől a világfájdalom és embergyűlölet épp olyan távol esnek, mint az ábrándos érzélgés.

Czakó Zsigmondot bizonyára saját ifjú életének, nyomasztó körülményeinek valósága merítette vigasztalan pesszimizmusba, melynek szubjektivitásával kétségkívül jobban boldogulhatott volna, ha lírai költővé lesz; mint drámairó azonban hamar lejtőre jutott, midőn vezetes tévedéssel a maga egyéni felfogását általános életigazságnak, a saját keservét mindenkiének tekintette.

Hogy az élet miért vált neki a fiatalság legszebb idejében eldobni való «nyütt béklyó»-vá: ismerősei előtt egy percig sem volt titok. Már igen ifjan nagy sorscsapás sújtotta. Vagyonos atya, Erdélyben az utolsó alchymisták egyike, képtelen vak hitének hűszolásában teljesen tönkre jutott s addig uriasan nevelt fia hiába fordult tekintélyes családjuk barátaihoz, ismerőseihez: támaszt, részvétet sehol sem talált s színészetű tehetség nélkül volt kénytelen egy vándortársulat keserves kenyerén tengődni. Nagynehezen a fővárosba kerülve, a nemzeti színháznál is jó darabig a kardalnokok nagyon szűk sorsában kell osztoznia. Hiába írja meg két első színművét, azok nem kerülhetnek színre, mignem harmadik drámája: a «*Kalmár és tengerész*» előadásakor hirtelen rá mosolyog a csalfa szerenese. Egyszerre jobb kenyérhez, hírhez, elismeréshez jut. De ez a gyors fordulat lázassá teszi képzelmet, munkásságát. Hamar akar a tetőfokra jutni s a «*Végrendelet*» zajos sikerei után siető munkával törekszik a dicsőség orma felé. De pár futó év múltán, kivált a «*Könnyelműek*» színrevitelekor, éreztetik vele, hogy nem emelkedőben, hanem hanyatlóban van, mert képzelme nem szárny, mely magasra röpíthető, hanem kezd olyan nyug lenni, mely zord és szűk nézletkör korlátai közé kényszeríti. Egészséges akaraterőre szert tenni nem bírván, kórházban senyvedő léleknek érezi magát. A hit már úgyis megrendült benne, s egész lényét valami alaktalan természet-imádás lepi el, mert minden mélyebb tanulmány nélkül bölcselégvén, philosophiai gondolkodás nem törhet elméjében medret a fölösleges és káros áradat leveztésére. Elégületlen mindennel s társai előtt sovárogva emlegeti a párisi színműírók jó sorsát, kik pár felkapott művökkel megvethetik anyagi jólétök biztos alapját. Bizalmatlan a férfakkal szemben s bensőbb barátságot kötni nem képes. A szerelmet pedig, mely elboruló lelkét földeríthette volna, kizárja szívéből, mert a nőket vezetes indulatok forrásainak tekinti s noha anyját, ezt az okos, nemes, kötelességeit ismerő asszonyt fiui tisztelettel szereti, társadalmi

drámáiban még az anyákat is komor színben, ádáz eszelekvéssel szerepelteti. Mikor a fővárosban először jut kényelmes berendezésű lakáshoz: otthonát nem vigasztalni, buzdítani tudó nővel osztja meg, hanem egy mogorva sassal. Elégületlensége nőttön nő. Éles vitacikkekben támadja meg a nemzeti színház akkori vezetési rendszerét s az elsőrendű színészek tanácsával elő országos igazgatót s bár mond sok igazat, érzi, hogy kimeletlen támadásával azokat bántotta meg, kik a színháznál az ő első pártfogói, úgyszólván jötevői, sikereinek főtényezői voltak. A távolban aggódó anya is hibáztatja e tettét, pedig voltaképp ez volt az első eset, midőn szubjektív érzesei elnyomásával kívánta szolgálni a tárgyias igazságot, a műt mint drámairó elérni nem tudott.

Környezetével és önmagával megbasonolva, megy nézni a Tatra szirtormait s a tátrafüredi emlékkönyvbe dagályos, zürzavaros sorokat ír, érthetetlenül mondván el, hogy mámoros lett a bérez-tenger tetőin, melyeket — ha pörhüvelybe bilineselt lelke nem sokára visszatér az öserőbe — meg fog «körüácsolni».

Beteg lélekkel tér vissza a fővárosba s néhány társának felolvassa utolsó művét: a «*János lovag*»-ot s mivel annak nem jósólnak nagy színpadi sikert: nyomasztóan érzi létének terhét, s he sem várva történelmi drámájának első előadását, elesüggedten, de nyugodtan végezi ki magát. A senyvedő lélek így hagyta el a nagy «kórház»-at.

Egy évvel később a hazáért halhatott volna meg!

A többször megírt, de ma már részben elfelejtett életrajzi adatok nagyjában való ismétlését azért tartottam kitűzött feladatomban keretébe illőnek, mert mindenestre saját szerű, feltűnő jelenség, hogy éppen egy ily gyógyíthatatlan *pesszimista* vállalkozik, lelki hányatásai közepett, erőszakos halála előtt pár évvel, dicsőítő drámai költemény írására, melyhez őszinte hódolat, ünnepi örömezzet, a nyelv eszmenyítő verőfene, szóval költői *optimizmus* kell.

Egy évvel előbb megkísérelte ő ugyan egy régi hős királyunk dicsőítését is, megírva «*Szent László és kora*»-t, melyet a drámaiság és kompozíció fogyatéka miatt nem mert drámának, hanem «drámai történetrajz»-nak nevezni; de ebben sem tudta kikerülni sötétben látó szubjektivitását. Például a lovagiság, hazaszeretet és keresztény vitézség eszmenyőitől hevülő királylyal azt a saját fekete életnézletét hangoztatja: «Élni, mi az? Táplálni egy *férget*, mely

pillanatról-pillanatra öntestén rágódik». Ily féreg őrielő kinját a kereszties hadak eszméjétől lelkesedő király, a «Szűz Mária választott lovagja» teljességgel nem érezhette. Attól maga az író, a véralkat betege, nem tudott nyugodni. És bizonyára e régi korhoz és hőshöz nem illő világfájdalom volt egyik lényeges oka annak, hogy e színmű, midőn a költő halála után nemsokára nyomtatásban és a színpadon megjelent, daczára a Czakó Zsigmond gyászos vége fölött érzett részvétnek, nem verhetett gyökeret sem az olvasók, sem a nézők rokonszenvében.

Jóval kisebb terjedelmű, de eszméiben egészségesebb Czakó Zsigmondnak az az alkalmilag írott rövid drámai költeménye, melyet egy évvel később egy akkor tervezett háláünnepre írt, s melyről nem csak a közönségnek nem volt soha, hanem az irodalomtörténetnek sineis maig sem tudomása.

Nincs említve Bayer József társunknak «*A magyar drama-irodalom története*» című, két kötetes, alapvető munkájában sem, noha ebben példás buzgalommal van egybehordva minden összegyűjthető anyag és adat. Ismerteti ez Czakó Zsigmondnak minden színpadra vitt művét, Említi zsöngéjét, a még Erdélyben 1842-ben írt «Festő és Vampyr»-t, melynek részleteiben a mutatkozó erőt elismerték a nemzeti színház bírálói is, de egészében előadásra nem ajánlhatták. Említi a könyv francziából fordított egyetlenegy művét: «Mari, egy anya a népből». Sőt lapok híre nyomán azt is, hogy «Judás» című szomorújátékot készült írni. Csak éppen az 1845-diki drámai költeménynek hiányzik még a címe is. Pedig a mi e nagy terjedelmű munkában nincs meg, azt más irodalomtörténeti könyvben hiába keresnők.

Egyóbaránt, ha csupán színpadi használhatóság és költői bensőbb érték szempontjából ítélünk, valami lényeges kár nem is lett volna, ha e mű végkép ismeretlen marad. Óvakodom abba a már gyakran előfordult hibába esni, mely utólag megtalált poetai munka becsét tódítja, s ezzel a megtalálás érdemét fokozni törekszik. Könnyű kikerülnöm e hibát, mert e művet nem én találtam meg. Engemet csak figyelmeztetett rá, a ki megtalálta.

A költő halála után huszonegy esztendővel, 1868 tavaszán, a Jókai Mór politikai lapjának belső dolgozó-társa: *Dienes Lajos*, gyermekirodalmunk egykori érdemes munkása, említette nekem, hogy ő a *Fáncsy Lajos* elhunyt színművésznök iratai közt talált

Czakónak egy olyan bevezetett kisebb színművét, melyről se nem írtak, se nem beszéltek soha. Mivel Dienes a Fáncsy nagyobbik leányát, a zongorajátékaért nyilvános hangversenyeken is gyakran megtapsolt Etelkát bírta nőül, természetes, hogy az apa hátrahagyott irataival ő rendelkezett. Elkértem tehát tőle a kéziratot, mely azonnal igazolta hiteles voltát, sőt sejtette azt is, hogyan maradt annyi éven át az asztalfők titka. Mivel az alkalmi nagy ünnep nem jöhetett létre, többé sem a szerzőnek, sem a színháznak és sajtónak nem volt oka az ünnepre szánt munkával foglalkozni.

Méltónak találtam azonban a szerkesztésben megjelenő szépirodalmi napilapban *) utólag is közölni, nem csak az egykor ünnepelt s utóbb balvégzetű drámaíró híre-neveért s nemesak azért, mert az irodalomtörténetet mindig érdemes új adalékkal gyarapítani, kivált ha azzal ismeretes író termékeinek sorozata válik teljesebbé; hanem azért is, mert ez a mű az egyetlenegy írott bizonyossága annak, hogy a magát kozmopolita áramlatnak egészen átengedti magyar író egyszer a mi reform-korszakunk nagy vívmányait is fel akarta tüntetni a nemzeti színházban, legalább elvonuló képekben.

De arra, hogy a megtalált műről a sajtó és az olvasó közönség kellő tudomást vegyenek: a közlés ideje a lehető legkedvezőlenebb volt. Három nappal előbb ágyúk dőreje hirdette az örvendetes eseményt, hogy a budai varpalotóban a megkoronázott királyi párnak — a hogy a boldog szülők magok nevezték el — «*magyar leányuk*» született. Az egész nemzet úgy gondolt e friss sarjacsákára, mint a kiegyezéssel nemzetünk és a korona közt létrejött összhang megerősülésének elő zálogára, s a hálaadó istentiszteletek, országgyűlési hódoló nyilatkozatok, politikai és társadalmi ünnepek, jótékony alapítványok, színházi ingyen előadás, kivilágítás örömszaja közepett ki törődött volna egy szerencsétlen véget ért fiatal drámaíró elmúlt alkalomra készült drámai költeményével! Még az irodalomtörténet bűvárai sem jegyezték föl adataik emlékeztető könyvében. A mű sorsában ekkép annyi lett a különbség, hogy huszonegy esztendeig egy elhalt színművész iratai közt, azután pedig harminczkét év óta egy napilapnak a forgalomból hamar kikerült

*) A *Földrosi Lapok* 1868-dik évfolyamának április 25., 26., és 28-án megjelent 96., 97., és 98-dik számában.

három számában maradt eltemetve. Mindenestre sajátos esetleg, hogy első ízben az uralkodó-ház egy nagyérdemű agg tagjának halála, második ízben pedig ugyanezen ház egy szép reményű friss sarjának születése gátolta meg köztudomásra jutását.

Még csak azt sem lehet róla mondani, hogy elfelejtett mű, mert elfelejteni csak az egyszer már ismertet lehet. Ezt pedig rég elhalt szerzőjén és Pánesyn kívül aligha ismerte valaki. Ekkepp nyilvános tudomáson kívül esett munka, melynek ezentúl is csak néhány sornyi említés juthat irodalmunk történetében.

Czime két történelmi évszám:

„1445–1845.”

Tartalma a keresztyénség egykori nagy hőse és Magyarország böles kormányzója: *Hunyadi János* dicsőítése, összekapcsolva négy század multán egy másik jóságos kormányzónk iránti közhódolattal.

A szintér holttestekkel borított harezmező, melynek egyik halmán a diadalban kifáradt vezér mély álomba merült. Körülte elesett törökök és az éjszaka, melynek homályában az *Enyészet* szelleme tűnik föl és elégedetlenül böleselkedik. Kevesli a maga hatalmát, mert az embernek csak múló teste az övé, a lelke nem. Nemzetet elnyelni nem képes, ha azt nagyerejű hős védi. Elvenni tud, adni nem. A jelen az övé, de a jövő az örökkévalóságé, melylyel szemben csupán szolgának érzi magát, a haladás és tunyaság súlyegyenlítőjének, az örök-esés tömlőcztartójának, ki e tömlőcz ajtaját őrzi, de kulcsával nem parancsol. Hatalmasabb kívánna lenni, ki nemzeteket pusztítva, erővel bírjon az örökkévalóság folyvást megújító munkáját, ha csak perezekre is, megakasztani.

A korlátlan hatalomvágy e homályos panaszára a *Szolgaság* szelleme emelkedik ki egy elesett török holttestéből, ömlengő igerekekkel ingerelve az Enyészetet, hogy tegyék tönkre az akarat nagy erejével ellenök küzdő Hunyadit, ki hősi kardjával országról-országra űzi a Szolgaságot s az Enyészetnek, ha juttat is sok áldozatot, de egyszersmind virágzó nemzetet alkot, melylyel az Enyészet sem bír. Mint Lucifer a több évvel utóbb alkotott «Ember tragédiájá»-ban a küzdő Ádámot: ez a két ádáz szellem a nagy célra törő Hunyadit törekszik saját erős sarkaiból kiforgatni, tönkre tenni, kétségbeejteni. Az Enyészet mohó vágygyal lép az alvó hős-höz, hogy illetésével megmérgezze. De visszariad tőle, mert annak

csupán érzéke alszik, a lelke nem. Ehhez pedig nem férhet. A Szolgaság szelleme makaesabb, mert habár ő nem szállhat szembe ellenségével: bizik fegyverében, a hosszuban, bizik fondor eszközeiben, mert tud magára átalakokat öltetni, hogy megvesztegetéssel, áru-lással, remítéssel megronthassa nagy lelkek erejét is. Ennek megkísérlése végett eszkösznek össze Hunyadi ellen.

A második jelenésben öbred a hős s nyomasztó álmára gondol. Egy éve, hogy a vármai gyásznapi elmúlt s körötte ismét esata-tér, melyen győzelmet nyert a pogány törökön. Álmában ezredéves öreget látott, ki mennél öregebb lesz, annál jobban ifjodik. Szárnyai vannak s az időnek hol előtte, hol utána ropul. *Korszelleme*nek nevezi magát s megszorította melegen az ő jobbát, mint a ki érette munkál. Azt mondta, hogy a Hunyadi élete századok lete új alakulásának lesz az alapja. A magyar nemzet eddig négy századot élt s Hunyadin újabb négy század sorsa kezdődik. De vigyáznia kell, hogy az Enyészet meg ne rontsa hősi szellemét, üdvös munkáját. Ha le tudja győzni ezt az ellenségét is, akkor a hős meglátja jutalmul azt, hogy milyen lesz a hazája újabb négy század mulva! Ezzel a korszellelem és álom eltűntek, a hős lelkében hagyva a hő vágyat, hogy megtudhassa Magyarország egykori jövőjét.

Capistrán jön a harmadik jelenésben. Álmodott ő is. Látta az Úr kertjében a hit terebélyes fáját, ágain tömördek bimbóval, gyümölcsessel. Kelet felől terhes felhő közelgett s mélyéből pusztító vihar tört ki, hogy ketté törje a fa derekát. A gondviselés azonban Hunyadiban erős tölgyet állított a hit fája mellé, hogy megvédje. És meg is védte, úgy hogy arról csak éretlen gyümölcsök hulltak le. De ekkor millió féreg támadta meg a két élőfa gyökereit s a tölgy kidőlt és az Úr arca elborult. A hős erre a férfi önértetével biztatja Capistránt: «Az enyészet az en balandó testemet is hatalmába ejtheti; de lelkemen a férgek nem vehetnek erőt!» S Capistrán meg imádkozni, hogy úgy legyen.

A Szolgaság szelleme a negyedik jelenésben lép Hunyadihoz. *Korszelleme*nek adja ki magát, s a tagadás funyar böleselgésével igyekszik rábeszélni a hőst, hogy tegye le a fegyvert, mert ugyis minden küzdés hiábavado. A bölesesség magaslatáról — úgy mond — ki tudja megmondani: melyik hit az igazi s melyik jog a szent. A nepek esatái nem egyebek hangyasereg vergődéséinél. «Fegyvered letéve, böles leszel, a mi nagyobbá tesz mindazoknál, a kik valaha

e földön éltek». A hős rendületlenül feleli: «Én? Letegyem a fegyvert? Soha. Mert van szívem, mely dobog s hazámért dobog. Baleszmék horgaival sohasem akasztom meg a kezemet!» A Szolgaság szelleme elgondolja magában, hogy «ez a lángész philozóphiája, melylyel önmagának keres utat azon világosság után, melyet a természet öntött lelkebe». S távozván, bevallja az Enyészet szellemének, hogy nem győzhetett, mert a Hunyadi lelkét hamis felfogással nem leket tömkelegbe csalni; de ha csalódással járt az észéhez szólni, majd szól ő a szívéhez!

Hunyadi a következő jelenésben hazafiúi hővvel nézi a hajnallal öbredő seregét s esd a nemzethez, hogy ha valaha ez a vérrrel áztatott föld az országnak boldogságot terem, emlékezzék egykori fiaira, kiknek boldogsága csak abból állt, hogy *hazájukért meg tudtak halni.*

Ismét a Szolgaság szelleme jelen meg, ezúttal a Capistrán esábalakjában. Elbeszéli Hunyadinak, hogy imádkozása közben lelkét nagy gondolat szállta meg. Magyarország elére erős kar és nagy szellem kell. Szóval Hunyadi, kinek háza épp olyan fenyés lehet, mint az Árpádé volt. De a hőst a kísértés szavai nem ejthetik meg. Azt feleli: a nép szereti őt, mint kormányzóját, de elhídegulne tőle, ha trónra vágyakoznék. Két fiát is polgárnak, hazafinak neveli s polgárból, ha derek, mindig lehet jó király, míg királyból ritkán jó polgár. Többször se erről!

Az Enyészet hátul hallgatódzó szelleme boszusan mormogja: «Ez emberben egy nemzetet nyelbettem volna el s daczol erőmmel!» A Szolgaság szelleme biztatja: «Még nem veszitenk. Megkísértém az embert, meg a hazafit, majd megkísértém az atyát! Sok vészdedzett hajó kis zátonyon találja végromlását».

A kilencedik jelenésben az igazi Capistrán beszél Hunyadival, elébb felvilágosítva őt arról, hogy gonosz kísértő volt és nem ő, ki az imént rá akarta beszélni, hogy diadvágyólag törekedjék a trónra jutni; aztán jelenti, hogy a moldvai vajda, ki ellen sereget készülni vezetni, követet küldött. E belépő követ álköntösében is a Szolgaság szelleme lappang. Urától — úgy mond — aláírandó szerződést hozott. Ha aláírja, akkor fogoly fiát: Mátyást a vajda szabadon boesátja, továbbá évenként nyolekzvan ezer aranyat fizet neki, a török ellen segítséget ad s mindezért nem kér egyéb jutalmat, mint Erdélyt királyi czimmal. Különben pedig a fia fejét

leütteti. Hunyadi felháborodik: ilyen árulást mer róla fölteni valaki! Fia sorsára gondolva, könnyet ejt, de egyszersmind fegyvetőleg üzeni: «Fiam holttesteért magam megyek el s olyan sirt ásatok neki, melyre betakaró bantul Moldovát hányatom!» E bösz fenyegetés után, mely jobban egyez a Czakó korabeli öblös hang dagályával, mint a nagy tettek egykori hősenek komoly méltóságával, Hunyadi megakarja ragadni a követet, de az ijedten esik össze s megint az a holt török lesz, melyből a Szolgaság szellemként előbujt. Az Enyészet szelleme pedig a háttérből hódolattal lép a böshöz: «Hunyadi! Téged az enyészet maga is tisztelni kénytelen. Élj dicsőben s ha életpályád utadról leszólít, én öríttetlenül hagyom szellemedet és porodat, hogy azok e hazában áldjanak meg földet és népet a *szabadságnak* boldogságot árasztó, termékenyítő hevével!»

Az utolsó, a tizedik jelenésben Hunyadi, a tegnapi győzelmes bareztól s a mai kísértések próbáitól fáradtan dől ismét paizsára, kérve a nemzetek életét intéző Sorsot, hogy engedje őt bepillantani a jövő titkos könyvébe s meglátni, hogy négy század multával mint fog élni a magyar!

És a mit kíván: hajnali álma közben teljesül. Látja fátyolképekben a szárnyas korszellemet, először a törökvilágbelit, ősz fűrtökkel, véres karddal s fölötte ez évszám: **1445**. Majd esillogó köd árad szét s himnusz zendül. Megjelen az új korszellem, megifjult arezezal, fején koszorú, kezében pálma és olajág, fölötte a fényesen lebegő új évszám: **1845**. A szin mélyében pedig egymásután lengenek át: az országgyűlés nagy terme, központként *József nádorispán*, körülte országnagyok, főpapok s a rendek csoportozata; majd Mátyás király akkor tervezett emlékszobra; a nemzeti múzeum, a tudományos akadémia, a Duna gőzösökkel, a vasut mozdonyokkal, az alkotmány és a törvényes szabadság lelkesítő jelképei aranyos világításban, a himnusz egyre áradó hangjai mellett.

Ez az ünnepi költemény tartalma. Nincs a kéziraton följegyezve, de már az első képből is kétségtelen, hogy az agg nádor félszázados hálaünnepére készült. Méltó megemlíteni e pontnál, hogy a magyar szinpad az ő nádorispánságának már a negyedik évében is alkalmi mű előadásával ünnepelte az akkor még fiatal főherceget. A nagyváradi magyar színészek első mecenása: az

erdélyi fejedelmi családból származott bihari adminisztrátor: Rédey Lajos maga írt József nádor nevenapjára magyar színművet, «A nagy-lelkű herceg» eziműt, melyet a váradi színészek 1799 márczius 19-én hévvel s a közönség tapsai mellett adtak elő. És ez a meleg érület mennyire fokozódott a később lefolyt ötödfél évtized alatt a magyarság lelkében! A felszázados ünnepet voltaképp 1845-re tervezték, mert akkor telt be a nádorra választás fél százada. Az egész ország fényvel és szeretettel szándékozott ezt a jubileumot megünnepelni, mivel nemzetünk a jóságos nádornak sokat köszönhetett. Támogatta a haladás törekvéseit, bőkezűen gyarapította a művelődés új intézeteit, bölcs mérséklettel, de állhatatosan segítette sok reform-törvényünk létrejöttét. Midőn a szabadelvűek felé hajolt, bécsi ellenségei pletykázva gyanúsították, hogy egész «kis Rákóczi» lesz belőle, máholnap bajszot ereszt s ha magát nem is, de valamelyik fiát szívesen emelné trónra. Pedig kertészkedő bölcs vala, ki nem titkos vágyakozásokban léte kedvét, hanem abban, hogy a fővárost szépítse, ligetektől, szigetből, vidéki gazdaságokból paradísimot csináljon. A Czákó költeményekben vannak czéltások, melyeket a színház akkori közönsége megértett és élénken tapsolt volna. Tudva volt, hogy a szolgaság szelleme ezt az igaz embert is szeretne volna megrontani, kezét «baleszmék» horgaival megakasztva. Azt sem nézték jó szemmel, hogy fiait magyaroknak neveli, mint Hunyadi polgároknak a magáit, a hogy Czákó mondatja vele, egy pár pontban itt adva jelet annak, hogy a kor demokrata szellemében es hirdetett tanaiban osztozott.

Czákó főtörekvése különben az volt, hogy párhuzamos gloriifikációval a két évszámot mentül jobban összekapcsolja. Tudta ő jól, hogy Hunyadi egy évvel utóbb lett csak kormányzóvá; de tudta azt is, hogy a költő történeti tényekkel nem, de évszámokkal szabadon, czélja szerint bánhatik. Neki valamivel elebb volt szüksége kormányzóra, mert a közelismerés az öreg nádort is szeretne bölcs kormányzóknak nevezgetni. Tudta írónk azt is, hogy 1445-ben Capistrán még nem működhetett Hunyadi oldalán, mert csak pár év múlva jött először országunkba s Konstantinápoly elfoglalása után, 1456-ban lett a nádorfejevári nagy diadal tényezője: a «Capistranus triumphans». Tudta, hogy általában 1445 nem tartozott Hunyadi legdicsőbb évei közé, de elég volt ilyen, hogy a drámaíró egy kisebb fényűt is közéjük sorozhatott.

Hogy hősiül Hunyadi Jánost választotta, azt a negyvenes évek történelmi kultusza eléggé megmagyarázza. Már tanuló korában is írt ő költeményt Hunyadiáról, de a melyet alkalmasint csak anyjának mutatott meg. Mikor felnőtt, a Hunyadiak emléke évről-évre jobban uralkodott a magyarság lelkén. Akkor várták élénk érdeklődéssel a gróf Teleki Józsefnek *Hunyadiak kora* ezimű nagy munkáját, melynek készülésétől a sajtó gyakran beszelt. Az operában akkor tapsolták friss hévvel az Erkel *Hunyadi Lászlóját*. Még a visszakerült Hugó Károly is úgy vélt rossz magyarból valamivel jobb magyarra fordított drámájával több babért arathatni, ha az *Egy magyar királyban* Hunyadi Mátyást dicsőíti.

Az ünnepi költeményhez hőst választani mindenesetre könnyebb volt, mint történelmi évszámokból álló eziműt előre biztosan megállapítani. Mert az ünnep megtartásának ideje bizonytalanra vált. Egyszer a felvidéki inség, másszor a nádor súlyos betegsége miatt kellett későbbre halasztani. A mű szerzője, valamint Fáy, ki őt e színi költemény megírására buzdíthatta, a czimszámok megváltoztatására s a tartalomnak ehhez való módosítására lehetek elkészülve. Egyelőre az első leírason a költő mit sem igazított. Ebben az alakban pedig agyszólván írott rogtonzet. Rá van írva a kézirat elejére: «Elkezdtém sept. 17. 845»: a végére pedig: «Végeztém sept. 18. 845». Valószínűleg nem is tudott már csak ily nyughatatlan sietséggel írni. Az neki sohasem forgott elméjében, mit Goethe híres angol életírója a drámaíróról találó képben írt meg, hogy olyan legyen, mint a még ki nem égett vulkán, mely bensejéből tüzet hány, de maga nyugodt marad. És azt a jó tanácsot sem bírta követni, melyet maga adott egy kezdő színműírónak, költői irodalmunk egyik mai nagytiszteletű veteránjának: «a Pegasuszt nem kell sarkantyúzni, mert ha elég zabot kapott a teremtőtől, sebesen jár az magától is».

Az alkalmi mű minden legkisebb változtatás nélkül maradt, mert előadására nem került a sor, az agg nádor 1847 január 13-dikán meghalván. Nem érdektelen azonban utólag is tudni, hogy a nemzeti színház mily eredeti művel készült a felszázados jubileumot ünnepelni. Kossuth Lajos a Pest-vármegye gyűléstermében mondott gyászbeszédben melegen emelte ki az elköltözöttnek abbéli érdemét, hogy közpályája kezdetén anyanyelvünket alacsony kunyhókban megvonultan találta, végén pedig a trónra

emelten hagyta maga után. Kétségekivül a nemzeti színház és a magyar drámaíró is ez érdemének hódoltak főképen. Az embert sötétén néző Czako Zsigmond e drámai költemény megírásával körülbelül azt fejezte ki, mit az Enyészet szelleme meghajoltan mondott Hunyadinak: «Téged tisztelni magam is kénytelen vagyok».

Alkalmi művét «*drámai anagógiának*» nevezte, a mi szintén mutatja, hogy a különöst, a meglepőt, a szokatlant kereste. Nem csak azt kerülte, hogy műve miben se hasonlítson a Vörösmarty színház-megnyitásra írt «Árpád ébredése»-hez s a két műben egyedül összehasonlítható két allegorikai alak pedig homlokegyenest különböznek, mert míg a Sir szelleme Árpádot hűlából ebreszti föl, a miért annyi áldozatot juttatott az ő sötét birodalmának; addig az Enyészet szelleme, ezt keveselve, tör Hunyadi ellen, ki nemzetet alkot, melyet ő nem bír egyszerre elnyelni. De még a fajtajelzésben is óvakodott Czako «*előjáték*»-nak nevezni művét.

Inkább nebezen érthető, magyarázatra szoruló, idegen szót hajhászott föl, melyet magyar szépművek fajjelzéseiül tudtomra nem használtak. A görög szónak e műre illő értelmével nem is könnyű tisztába jöni. Annyit rég tudtam, hogy az «anagoge» szerinti bibliamagyarázat olyan módszer, mely a betű szerinti kisebb jelentést magasb, égi eszmékkel kapcsolja össze. Azt is tudtam, hogy valaha e módszert hitbeszédekben és lelki épülésre szánt munkákban sűrű szokás volt használni mindaddig, míg a fölkapott szokás misztikus túlzói ezt is, mint a túlzók mindent, elmejátékok izetlenségével meg nem unatták, el nem koptatták. A görög szónak azonban többféle jelentése is lévén, bővebb felvilágosításért egy az ilyen szók és fogalmak értelmezésében tekintélynek ismert társunkhoz fordultam. Az anagógia valóban hajdan ünnepnek volt a neve. A régi hellének hite szerint: némelyik istenöknek több ponton volt tiszteleti székhelye, a hol felváltva időztek. Távozásukat himnuszszal, áldozattal ünnepelték s ezt hívták anagógiának, visszatérésök üdvözlő ünnepét pedig katagóniának. Siciliában híres volt az Erix hegyén Aphrodite tiszteletére tartott ünnep, ki kilencz nap mulva tért vissza szent madaraival: a galambokkal. De ezt az ünnepi értelmezést csak nagyon szakadékony szállal lehetne összekötni a mi drámaírónk művével, ki hyperromantikus író volt ugyan, de teljességgel nem hyperloyális polgár s így bármily nagyra-becsülte is az agg nádort, nem igen volt szándoka halandó lényt

halhatatlan istenekig emelni. Továbbá az anagógia szó, ékeserével, hogy az ékezés ne az *i*, hanem az *o* betűre essék, jelent hiányosságot, darabosságot s el lehetne képzelni, hogy írónk a Fálesnyak átnyújtott művet kezdetleges vázlatnak tekinté. De akkor a kidolgozás után a görög szót ki kellett volna törlenie, már pedig a különezködni szerető író bizonyára nem azért kereste ki, hogy utóbb elvesse. Valóbszerű, hogy az «anagoge» értelmében vette, mely a szó többféle jelentése közt «a szellemnek magasb, eszményi világba, elvont spekulációk körébe való emelkedését» is teszi, vagyis azt, a mit alatta az említett misztikus bibliamagyarázók értettek.

Bármint legyen, a nálunk szokatlan szó alkalmazása különezködés. Czako erre nagy hajlandósággal bírt. Különbön is akkor, midőn az ő gyermekélete lefolyt, a Királyhágón túl bokrosan termettek nemesak a nemzet multjától lelkesedő írók, hanem különe emberek és ezermesterek is. Az elsőnek könnyebb a magyarázata. Ott, a hol omladékok, várkastélyok, régi regék, emlékiratok, esaládi fegyverek és ékszeres elevevényekben tartották a valaha emlékeztét: természetes volt, hogy a magyarság hajdanából merített hősököltemények elébb termettek, mint a Duna és Tisza mentén, s egykori hősök, fejedelmek ábrázolására is elébb épült magyar színház Kolosvártt, mint Pesten: épp olyan természetes, hogy ottani főuri nemzet-ségből támadt a termékeny regelő, ki a magyar történelmi regényt megindította s a nemzeti fejedelmek korabeli alakok, szokások és erkölcsök gazdagszínű festésével gyorsan megkedvelt közolvasmánnyná tette: valamint hogy onnan nyertük azt a mély szellemű elbeszélőt is, ki regényeiben a régi időnek nemesak külső kepeit, hanem lelkét is nagy művészettel rajzolta. De a nemzeti szellem e nagybecsű vonása: a történelmi érzék teljesen hiányzott a székelly eredetű birtokos nemesnek drámaíró fiából. Ők különezőkké, tévútra vezető megrögzött eszmék rabjaivá lettek. Az apa minden áron aranyat akart csinálni a higanyból, s tönkre ment; fia a francia vadregényesség szellemének követésében kereste az aranyat és diésőséget — és az is tönkre ment. Már serdülő korában egy «*Chantreyek*» című francziáskodó drámával kutatta a szellemi érczeret s később ha ez úton pár zajos külső hatású művével szerzett is hírnevet, e diésőség sem volt gazdagító szamarany, hanem csak elpárolgó aranyfüst. Kár, hogy tehetségével idegen szellem

ralja lett, az irodalom külföldi magyarja. Nem figyelt a jó Döbrentey intő szavára, ki már a «Bánkban» keletkezése idejében hirdette, hogy «a magyarnak magyar karakteréhez szabott drámájának kell lenni, olyannak, minővel az angol és spanyol nemzet dicsekedhetik». Czákó Zsigmond négy évi munkásságában csupán a «János lovag» néhány lapján érezhető, hogy őt is érinté, bár csak mulólag, a Katona József igaz magyar szomorujátékának erős, egészséges levegője. Különben műveiben csak a nevek, a párbeszéd magyarok, a jellem, a lélek nem az. Mennyire ellenkező példát nyújt Molière! Az ő némelyik művében a nevek idegenek, de a jellemrajz és beszéd törül metszett francia. Általában a régi és újabb népek nagy költői nemesak remekművek alkotásával tették maradandó hatásúvá lángelmejüket, hanem azzal is, hogy nemzetök lelkének, eszjárásának és nyelvének legteljesebb kifejezői. Még mikor idegen világot rajzoltak: akkor sem tudtak elszakadni fajuk vonásaitól. Shakspeare római szenátorainak lengo tógáin át is meglátszik nem egyszer az északi vaskos lord drágapremű köntöse, s még többször villan ki a Racine ó-kori előkelő hölgyeinek keleti vagy déli jelmeze alól a versaillesi marquise csipkefodru juponja. Sőt még a Milton paradicsomi hőskölteményében is mennyi a brit vonás, nemesak a sátán parlamentjében, hanem az első emberpár és a sürgő-forgó angyalok rajzában is.

Czákó Zsigmond ellenben úgy szólván elszigetelte magát saját fajának eredeti természetétől. Minden ízében francziáskodó romantikussá lett. Még pedig nem a Hugo Viktor és idősb Dumas tanítványa, a mi jóval kisebb baj lett volna, mert hisz ez új iskola vezérei — a képzelem szabadságának tanával s a jellemfestés erőteljesebb színeivel — a mi akkori színműköltőinkre elevenítőleg hatottak. Különben is — mint elég mai és régebbi példa bizonyítja — nincs a színpadi ízlésnek olyan lábra kapott áramlata, legyen régi romanticizmus, vagy újabb norvég szímbolizmus, olasz verizmus, francia analitizmus vagy német modernizmus, melynek módszerében hivatott tehetség életrevaló drámát ne tudna alkotni, csak ne szakítson az életigazsággal, a logikával s a drámaiság örök érvényű törvényeivel. A ki pedig ezekkel szakít, az semmiféle módszerben nem irhat maradandót, mert nem a szívekre, hanem ideig-óráig csak az idegekre hat, mint hatottak hatvan évvel ezelőtt azok a párisi romantikus túlcsapangók, kik a képzelem szabadságából

önkényes színpadi szabadosságot csináltak s a dráma anyagkörét a Sue-féle «Párisi titkok» idegizgató bűnbalmazásával, ellenszenves impostorok szerepeltetésével s ártatlanul szenvedők kínzásával vélték szélesebbé, gazdagabbá tehetni. Igazság, motívum, költői igazságszolgáltatás nem kellett nekik, csak elére állított helyzet, meglepő, csattanós, bizarr. S ehhez a természetesség nélküli hyperromantikus iskolához szegődött Czákó Zsigmond. Igaz, hogy akkor Európaszerte tapsolták ez iskola divatos termékeit, úgy hogy az tévutra vezetett olyan lángelmét is, minő a magyar lyra legőszintebb virtuóza s a magyar néplelek tiszta költői tükré volt, de a «Tigris és hiená»-val ő sem boldogulhatott, mert a magyar történet alakjaival szemben akkori közönségünk sem volt bajlandó olyan túlvitt engedményekre, mint a társadalmi drámában. Tán mivel a műsor és színészetünk ebben az időben szakított határozottan a nálunk sokáig uralkodott német érzélgéssel: fogadták örömmel a francziás túlcsapangásokat. S mivel Czákó Zsigmondtól magyar szóban ilyeket kapott, tapsolták három éven át a nézőtérre s magasztalták a szépirodalmi sajtóban. Tudta ő a közönséget meglepni elére állított helyzetekkel s meglepte már azzal is, hogy a mit eddig csak régi festői jelmezek kíséretében hallott: most a felesigazott indulatok pathoszát polgári ruhákba öltözött személyektől kapta. Meg tudta nyerni az ábrázoló színészek kedvét is, kik hálásak voltak parádés szerepeikért.

Olyan volt a káprázat, hogy nem egy kritikus hirdette s majd mindenik néző elhitte Czákó két fő darabjáról: mily tartós díszöséget aratnának azok Páris nagy színpadain is. Akadt azonban egy pár mélyebbre látó s a divatos zajtól el nem kabult, hűvösebb elme, a kik nem hitték, hogy e taps a színpadi uralkodás tartósságát jelenthetné, mert a ki az életigazság és drámaiság törvényei alól szabadulni igyekszik s idegen áramlattól engedi meghamisítani lelkét: az könyvben ésszínpadon csak punkösdi király lehet, mivel műveinek gyökerét nem eresztheti tápláló, szilárd talaj mélyébe s ily művek csak futó homokban élnek a divat-ízlés változáig, míg új áramlat szele el nem fújja a töveket védő laza réteget. A távol keleten századok óta él a böles példaszó: csak az a fa nem félhet az időtől, vihartól, melynek gyökere mélyre nyúlik.

Czákó Zsigmond az ilyen szót nem hallotta, vagy nem értette meg. Neki a színműben csak az kellett, a mihez kedve és képes-

sége is volt: meglepő helyzetek, bizarr jelenetek, virtuóz szerepek. Mintha észre sem vette volna, a mi körülte történik, fejlődik: a *nemzeti léleknek* nyoma sincs nagyobb drámáiban. Pedig itt a központban élt, hol ép az ő idejében a vigjáték, a népszínmű, a regény mindinkább a magunk reform-eszméit szolgálták; a hol vastag népköltési köteteket adtak ki; a hol már a szalonokban is népdalt énekelték és esárdást táncoltak; a hol egy fiatal lángesz műdallá emelte a népnótát: a hol nemesak az urinók ruházata lett «honi», hanem az opera zenéje is örvedetesen kezdett magyarosodni. De őt a néplelek erősülő fuvalma nem érinté. Midőn úgy szólván mindenki a nemzeties buzgóság és a vérmes reménység jegyében élt és haladt: ő mindinkább belemerült sötét, esüggesztő, kozmopolita világnézetébe, mozgásának köre egyre szűkült s gyorsan szaporodó műveiben nem bírt változatossá lenni. Pedig a közönség újat meg újabbat keres kedveltjeinek műveiben is s ha nem talál: elfordul tőle. Czakó Zsigmond csak még a természet-kultusz homályos különösségeiben tudott némi újat nyújtani, de már érezve, hogy midőn lázasan törekszik emelkedni, voltaképp lejjebb hanyatlik.

Némelyek úgy hitték, hogy a történeti dráma komolyabb művelése útján szubjektivitása nyügeből kiszabadulhatott és tisztább világnézetre emelkedhetett volna. E hitben én nem osztozom. Annyira vérébe ment a kivételesnek, túlzottnak, megokolhatatlannak kedvelése, hogy egész egyéniségét elveszti, ha lényegesebb változást erőltet. Az akart maradni, a mi volt s inkább választotta a golyót.

Nem kívánta megérni utolsó műve színrevitelét sem, mely annyi tetszésben sem részesült, mennyit megérdemelt volna. És aztán ugyancsak megtapsolt két híres drámája is másfél övtized mulva már «a feledés pókhálójába göngyölt» avultság lett.

És a mi azzá tette, be kell őszintén vallani, a színpadi izlésnek, a kritikai tanultságnak egészségesebb fejlődése volt. A nező a sok vadregényesség után az életvalódiság, a természetesség üdítőbb termékei felé fordult, az írók pedig egyre tüzetesebben foglalkoztak azokkal az örök példányokkal, melyek az izlés és az ítélő tehetség legbiztosabb kőszörüi.

Semmi okunk tehát az ő műveinek feledését halátlanságnak, irodalmi kárnak tekinteni. De az már hiba volna, ha rövid, de zajos működését, melyben intő példa s a mai időre is üdvös tanul-

ság van, az enyészetnek engednök át. Emlékezetének ily elpusztulásától különben nem is kell tartanunk.

Legnagyobb két költőnk állított neki márványnál, éreznél maradandóbb emléket. Egyikben *Petőfi* áldoz meleg szívvel és szóval a «magasan röpülő szellem»-nek, kinek hamar elmulásával «tavasz dőlt, az ifjúságnak tavasza a sír telébe». A másikban *Arany János* védi sirját farkköltséggel a kárhoztatás köveitől s esdű könnyezve a közeledő tavasz virágait annak sírdombjára, ki — míglen élt — mindig «tövis közt bolyongott».

És bizonyára a saját színművei, melyeket ma már a színpadon nem lehet látni, sőt olvasni is csak ritkán, itt-ott megmaradt nyomtatott példányokból, kevésbé tarthatják fenn a Czakó Zsigmond emlékezetét, mint e két nagy költőnk sokaktól olvasott és még többektől olvasandó elégiái. Mert lángeszű költők kiváltsága az is, hogy nemesak igen jelentéktelen helyeket, a hol esetleg születtek, működtek, meghaltak, avatnak föl a köztudás és emlegetés tárgyává; hanem saját halhatatlanságok részeseivé teszik az alakokat is, kiknek tetteit, a nőket, kiknek szerelmét s a kortársakat, kiknek barátságát vagy részvétre méltó balsorsát megénekelik.

Petőfi és Arany minden izökkel a magyar nép lelkéhez, a magyar föld sajátosságaihoz voltak növe s mégis ők áldoztak el nem mosódó könnyel a bús veget ért fiatal drámairónak, ki kétségtelenül erős, de beteges irányt kapott tehetségével idegen szellem áramlatának hódolt s magyaros érzés és ragaszkodás tekintetében ügyszólván ellentétök volt, mert mint a Madách Imre föl, az üres légkörbe vágó Ádámja, csak kába mesének tartotta az Antæus igaz főleg költőkre és művészekre nagyon igaz mondáját, mely szerint e hitregei óriás mindig az édes anyaföld érintésétől kapott küzdelmeihez új meg új erőt.

Czakó Zsigmond költők számára szűk világnak tekinté hazája földjét és nem is az azzal való bensőbb lelki kapcsolatban kereste irodalmi dicsőségét; de midőn főműve: a «*Végrendelet*» zajló ünneplése közben pár nap alatt megírta «drámai anagógiá»-ját: voltaképp akkor hódolt leginkább a nemzet reformtörekvéseinek és új vívmányainak és csak akkor tartozott teljesen a magyar nép és földje szellemi közösségébe.

Főleg e miatt méltó, hogy irodalmunk buvárai, magyarázói,

történetírói tudomással bírjanak az «1445—1845» létezéséről, melynek eddigi könyveinkben még a címe sines följegyezve.

Arrá, hogy figyelmeztetésemet a tudományos intézet körében bátorkodtam hangoztatni, buzditott többi közt az a mindnyájunk emlékezetére méltó tény is, hogy a kinek ünneplésére szánta Czákó Zsigmond ezt az ismeretlenül maradt drámai költeményét: volt a keletkező «tudós társaság»-nak országos törvény rendelkezése szerint: hivatalos, saját nemes rokonszenvével fogva pedig buzgó «partfogója».

VII. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 40 f. VII. szám. Aeschylus. *Telley Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1 K 20 f. — X. szám. Bécezy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

- VI. k. I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A maudsnk szertartások könyve. *Balint Gábertól*. 20 f. — A rómaiak satiráiról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól. 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldsiher Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilagyi István* l. tagtól. II. *Vassary Kolozsól*. III. *Revész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emlékbeszéd Mátyás Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól. 20 f. — VIII. A mordvainak történelmi viszonyosságai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 40 f. — IX. Eranos. *Telley Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól. 80 f. (1876.)
- VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása. *Budenz Jozsef* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapcsolat a magyar és szumi irodalom között. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 20 f. — Néhány önműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 60 f. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Telley Iván* l. tagtól. Ára 60 f. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A török-tatár nép primitív kultúrájában az égi testek. *Vamberg Armentól* 20 f. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bírdiartordítása. (Székfoglaló.) *Volf Györgytől*. 20 f.
- VIII. k. I. Corvin-codexek. *Dr. Abel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mordvainak p. gány istenei = ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1 K. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 40 f. — IV. Tannu mány a japáni művészet-ről. *Gr. Zichy Agostól*. 2 K. — V. Emlékbeszéd Pázmán i Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján. Pázmán (on rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ükkonpolár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-ind-ben. *Mayr Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi hím-nisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Abel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Uperzsza nyelvjárások. *Dr. Pozder Karolytól*. 1 K. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székf. glaló *Imre Sándortól*. 60 f.
- IX. k. I. Emlékbeszéd Schöfner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 20 f. — II. A Bora-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Agost* l. tagtól. 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunok és avarok nemzetisége. *Vamberg Armin* r. tagtól. 60 f. — A Kün- vagy Petrarka-cod-x és a Kün-k. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 80 f. — VIII. Schopenhauer esztetikája. *Dr. Russzicka Kalmantól* 20 f. — IX. Ós vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kout Ignác* t. tagtól. 60 f. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székf. glaló. *Bogrich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.
- X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzellburg és a magyar hünmunda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szémi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Évszük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viezy Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripidesz tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusáival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlított tropikájához.) *Dr. Pets Vilmostól*. 1 K 20 f. — VII. Cautionale et Passionale Hungaricum. *Bogrich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elektől*. 1 K. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kultag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv* t. tagtól. 80 f. — XI. Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romantizmus. *Bancóczy Jozseftől*. 20 f. — XIII. Újabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.
- XI. k. I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Újgörög irodalmi termékek. *Dr. Telley Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telley Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Karolytól*. 1 K. — V. A csuys-